Prof. zw. dr hab. Radosław Zenderowski

Instytut Nauk o Polityce i Administracji
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Recenzja

rozprawy doktorskiej
mgr. Piotra Bilińskiego

pt. *Adaptacja społeczności mazurskiej do nowej sytuacji społeczno-politycznej po 1945 roku na ziemi szczycieńskiej*

(Olsztyn 2023, ss. 316)

napisanej na Wydziale Nauk Społecznych, Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie

pod kierunkiem p. dr. hab. Krzysztofa Gładkowskiego, prof. UWM

Przedmiotem recenzji jest rozprawa doktorska dotycząca adaptacji społeczności mazurskiej do nowej sytuacji społeczno-politycznej po 1945 roku na ziemi szczycieńskiej. Tematyka rozprawy sytuuje ją na pograniczu socjologii i nauk o polityce. Główny akcent położony jest jednak na politykę władz lokalnych i krajowych wobec Mazurów, co pozwala uznać, że zasadniczo mieści się ona w dyscyplinie nauki o polityce i administracji. Stanowi ona efekt wieloletnich badań Autora, w tym badań terenowych. Dotyczy problematyki ważnej naukowo z uwagi na zanikającą społeczność mazurską i zaawansowane procesy asymilacyjne. Z tym większym zaciekawieniem podjąłem się lektury i oceny niniejszej rozprawy doktorskiej.

1. Stan badań a recenzowana praca

Autor we *Wstępie* do swojej rozprawy omawia obecny stan badań nad polaryzacją polityczną, wskazując na dorobek autorów polskich. Zwraca przede wszystkim uwagę, i słusznie, na prace prof. Andrzeja Saksona poświęcone historii ludności mazurskiej. Ponadto odnosi się do szeregu innych opracowań, które przywołuje w postaci zapisów bibliograficznych. Pozostaje jednak pewien niedosyt w postaci deficytu prac autorów niemieckich lub niemieckojęzycznych, opisujących losy Mazurów przed, po wybuchu i zakończeniu II wojny światowej. Uwzględniono jednak jednego z najlepszych znawców problematyki mazurskiej Andreasa Kosserta, ponadto Hugo Krügera, Maxa Toeppena. Można odnieść wrażenie, że w polskiej literaturze przedmiotu los Mazurów, chyba w jeszcze większym stopniu niż Kaszubów czy Ślązaków, przez wiele dekad stanowił temat tabu. Mazurzy pod wieloma względami nie pasowali do szablonowo pojmowanej polskości: ich język stanowiący podstawę codziennej komunikacji był słowiański, polski (choć na ogół biegle posługiwali się także językiem niemieckim), ale wyznanie było nierzymskokatolickie, a po wyjściu poza opłotki swoich gospodarstw posługiwali się językiem niemieckim. Co więcej, w plebiscycie, w zdecydowanej większości opowiedzieli się za państwem niemieckim. Na tle powstania wielkopolskiego, powstań śląskich czy choćby zmagań o polskość Śląska Cieszyńskiego, kazus Mazur jawi się w polskiej historiografii w kategoriach zawodu i rozczarowania.

2. Cel pracy, problem badawczy i hipotezy

Autor deklaruje we *Wstępie*, że „praca doktorska jest próbą częściowego wypełnienia luki w badaniach społeczności mazurskiej na przykładzie dzisiejszych mieszkańców powiatu szczycieńskiego". Praca Autora wyraźnie nawiązuje do wyników analiz poczynionych przez prof. Andrzeja Saksona. Pisze on wprost: „Wyniki

badań A. Saksona przyniosły ważne tezy odnośnie do przemian zachodzących w społeczności Mazurów. Konstatacje poznańskiego socjologa autor niniejszej dysertacji poddał weryfikacji, gdyż swoje tezy prof. Sakson sformułował przed ponad ćwierćwieczem. Do podstawowych należy m.in. teza, iż społeczność Mazurów dotknął proces dezintegracji. Potraktowano ją jako hipotezę badawczą, przyjmując, że proces ten trwa nieprzerwanie, a jego następstwem jest stale zmniejszająca się liczba Mazurów". Cel pracy jest zatem dość precyzyjnie wyznaczony i uzasadniony badawczo.

Jeśli chodzi o pytania badawcze, Autor we *Wstępie* formułuje cztery pytania: (1.) Jakie czynniki społeczno-polityczne wpływały na adaptację Mazurów? (2.) Jaką rolę odgrywał Kościół ewangelicki w życiu Mazurów? (3.) Jaka była polityka państwa polskiego po roku 1945 wobec mniejszości narodowej niemieckiej oraz grupy autochtonicznej Mazurów?, (4.) Jaka jest tożsamość współczesnych Mazurów? (s. 7). Ponadto na tej samej stronie, w innym miejscu Autor formułuje kolejne pytania badawcze: (1.) Jakie sposoby przystosowania się do nowej rzeczywistości społeczno-kulturowej stosowali Mazurzy?; (2.) Jakie wartości decydują o identyfikacji narodowej Mazurów?; (3.) Czy nowy system polityczny sprzyjał rozwojowi społeczno-kulturowemu ludności mazurskiej?; (4.) Czy istnieje jeszcze tożsamość mazurska? Trudno zrozumieć dlaczego we *Wstępie* dwukrotnie formułuje pytania badawcze, których część zwyczajnie na siebie nachodzi.

Powyższym pytaniom nie towarzyszą szczegółowe hipotezy badawcze. Na stronie 7 dosłownie w jednym zdaniu stwierdza, że „społeczność Mazurów dotknął proces dezintegracji". Dalej stwierdza: „Potraktowano ją jako hipotezę badawczą, przyjmując, że proces ten trwa nie-rzerwanie, a jego następstwem jest stale zmniejszająca się liczba Mazurów". W *Zakończeniu* Autor odnosi się do tak sformułowanej hipotezy pisząc: „W zakresie hipotezy badawczej przeprowadzone obserwacje i weryfikacje potwierdzają, że Mazurzy w różnych okresach historycznych adaptowali się do ciągłych zmian społeczno-politycznych. Procesowi temu towarzyszyła dezintegracja, co w ostateczności doprowadziło do niemożliwości adaptacji i destabilizacji więzi w społecznościach lokalnych. Skutkiem dyskryminacji i niesprawiedliwości stała się emigracja Mazurów, a osoby, które pozostawały, integrowały się z ludnością napływową. Proces adaptacji trwa nieprzerwanie, a jego następstwem jest stale zmniejszająca się liczba ludności mazurskiej, co wykazano w pracy" (s. 262).

Na stronach 7 i 290 znajduje się identyczny *passus*: „Konstatacje poznańskiego socjologa autor tej dysertacji poddał weryfikacji, gdyż Andrzej Sakson swoje tezy sformułował przed ponad ćwierćwieczem. Do podstawowych należy m.in. teza, iż społeczność Mazurów dotknął proces dezintegracji. Potraktowano ją jako hipotezę badawczą, przyjmując, że proces ten trwa nieprzerwanie, a jego następstwem jest stale zmniejszająca się liczba Mazurów. Weryfikacja tej hipotezy następuje na teranie wymienionego powiatu. Badania, których wyniki zawiera ta praca, są klasycznym studium przypadku (*case study*)". Niezrozumiałe jest dla mnie to powtórzenie, albowiem inne jest zadanie *Wstępu*, a inne *Zakończenia*. We *Wstępie* formułuje się pytania i hipotezy, w *Zakończeniu* zaś syntetyczne wnioski odnoszące się do tychże pytań i hipotez.

3. Zakres pracy (przedmiot badań)

Informację o zakresach pracy daje się zasadniczo wywnioskować z tematu rozprawy. Przedmiotem badań była „diagnoza sposobów adaptacji społeczności mazurskiej w rzeczywistości powojennej oraz podtrzymywanych w tej rzeczywistości obyczajów, tradycji i tożsamości badanych Mazurów". Badania własne w postaci wywiadów i ankiet rozpoczęto w 2012 roku i zakończono w 2022 roku. Odnosiły się one do procesów i strategii adaptacji ludności mazurskiej po zakończeniu II wojny światowej, a zatem obejmowały zasięgiem czasowym okres ponad 70 lat, w którym ważną cezurę czasową stanowił rok 1989.

4. Struktura pracy

Struktura pracy – jeśli chodzi o układ poszczególnych części pracy, zwłaszcza rozdziałów i podrozdziałów jest poprawna. Wyraźne jest przejście od części teoretycznej (wyjaśnianie kluczowych pojęć, stworzenie siatki kategorialnej) przez kontekstualną polegającą na wyjaśnieniu uwarunkowań przemian tożsamości Mazurów do II wojny światowej oraz okoliczności ich bytowania po II wojnie świato-

wej, po empiryczną (prezentacja wyników badań w oparciu o dane wytworzone w postaci wywiadów i ankiet). Rozprawa składa się z czterech rozdziałów, *Wstępu*, *Zakończenia*, *Bibliografii*, *Streszczenia/Abstractu*, *Spisu map, tabel*, *wykresów*, *Aneksu*. Praca zawiera również zbiór ilustracji.

Można było sobie natomiast wyobrazić inny układ rozprawy, w którym rozdziały III i IV nie nachodziłyby w wielu fragmentach na siebie. Otóż wyniki własnych badań można było z powodzeniem włączyć do analiz kilku wymiarów adaptacji, na poziomach: politycznym, społeczno-kulturalnym (w tym religijnym), gospodarczym. Dodatkowy rozdział mógłby zostać poświęcony nieudanym adaptacjom i emigracji Mazurów do Niemiec. Tym sposobem uniknięto by niepotrzebnych powtórzeń, a struktura rozprawy byłaby bardziej przejrzysta i zrozumiała.

5. Metody i techniki badawcze

Podstawą niniejszej pracy są badania terenowe, które prowadzone są w naturalnych warunkach społecznych, w których ludzie żyją. W przeprowadzonych badaniach terenowych wykorzystane zostały: wywiad swobodny, obserwacja, w tym obserwacja uczestniczącą, a dla uzyskania danych liczbowych zastosowano metodę ankietową na dwóch kwestionariuszach. Badania prowadzono intensywnie w latach 2012 – 2017, a także kontynuowano uzupełniająco do roku 2020. Wywiad swobodny przeprowadzono z 71 osobami – od większości respondentów autor uzyskał zgodę na ujawnienie danych osobowych, inni zgodzili się na pozostawienie inicjałów imienia i nazwiska. Oprócz udzielenia wywiadów respondenci zostali poproszeni o wypełnienie dwóch ankiet. Wypełniło i zwróciło kwestionariusze 40 respondentów. W grupie tej było 80% kobiet i 20% mężczyzn. Wiekowo grupa ta była zróżnicowana – najmłodsza osoba miała 14 lat, najstarsza – 97 lat.

Zastosowano zatem zarówno metody jakościowe, jak i ilościowe. Te pierwsze, moim zdaniem, mają swoje uzasadnienie zważywszy na przedmiot badań, te drugie – przy niewielkiej liczbie respondentów (kwestia reprezentatywności próby badawczej) nie służą wyjaśnieniu badanego zjawiska, a ich wyniki mogą jedynie zaciemniać rzeczywistość, prowadząc do fałszywych wniosków. Ankiety mogą mieć zatem uzasadnienie jako pomocnicza, uzupełniająca procedura badawcza.

Ponadto Autor deklaruje, że w czasie badań pozyskał pamiętniki, zdjęcia i inne materiały ilustrujące losy Mazurów po II wojnie światowej. Niestety nie bardzo wiadomo w jakim stopniu i w jaki sposób (przy użyci jakich metod) zostały one wykorzystane przy pisaniu rozprawy.

Nie znalazłem też w pracy informacji, jakimi metodami naukowymi posłużył się Autor pisząc rozdziały II i III. Z pewnością wykorzystano w tym przypadku określone metody właściwe naukom historycznym, brakuje jednak jednoznacznej deklaracji odnośnie do tego.

6. Styl narracji i sposób zastosowania teorii (w tym wykorzystania literatury przedmiotu)

Recenzowana rozprawa jest napisana zasadniczo poprawnym językiem naukowym z wykorzystaniem odpowiednich metod, technik i narzędzi badawczych oraz z użyciem właściwej siatki pojęciowej. Poszczególne pojęcia zostały poprawnie i precyzyjnie zdefiniowane.

Należy docenić fakt, że praca powstała w znacznej mierze w oparciu o dane źródłowe wytworzone w postaci wywiadów i ankiet. Stanowi to istotny wkład do badań socjologicznych i politologicznych, zwłaszcza, że chodzi o społeczność w fazie zaniku lub sporej diasporyzacji (a przez to dezintegracji).

Rozdział teoretyczny uznać należy za poprawny. Autor formułuje w nim definicję kilku kluczowych pojęć takich jak: adaptacja, akomodacja, akulturacja, asymilacja, mniejszość narodowa, mniejszość etniczna, wreszcie: tożsamość kulturowa, etniczna/narodowa, regionalna, ponowoczesna. Żałować należy jednak, że w niewielkim stopniu rozumienie tychże pojęć stosuje w dalszym etapie swojego pisania do rozumienia procesów i zjawisk społecznych, które są przedmiotem jego analiz.

Rozdział II poświęcony czynnikom i procesom kształtującym tożsamość Mazurów uważam za najlepiej napisany. Jakkolwiek nie jest on najważniejszym rozdziałem w pracy, zważywszy na cel badawczy, jest on bardzo spójny, treściwy i doskonale budujący kontekst dla dalszych badań.

Rozdziały III i IV, w moim przekonaniu nieco nakładają się na siebie. Rozumiem intencję wydzielenia wyników badań własnych w rozdziale IV, niemniej można byłoby przemyśleć ich prezentację w postaci swoistej konfrontacji z literaturą przedmiotu ukazującą życie Mazurów po II wojnie światowej. Byłaby to doskonała okazja do polemiki i ukazania w innym świetle poszczególnych, utrwalonych w literaturze przedmiotu, aspektów bytowania Mazurów po za zakończeniu wojny.

W *Zakończeniu* napotykamy na nieco kuriozalną deklarację: „Analiza zebranych materiałów wykazała, że społeczność mazurska jest pozytywnie nastawiona do inności i zmian oraz współpracy i współistnienia. Asymilację i akulturację Mazurzy traktują jako zjawiska pozytywne." (s. 259). Nie bardzo wiadomo jak ją odczytywać, zwłaszcza, że w rozdziałach III i IV Autor dość szczegółowo omawia poszczególne kwestie/aspekty związane z procesem adaptacji Mazurów do nowej rzeczywistości. Przytoczone stwierdzenie uznać należy za zbyt ogólnikowe i mało konkretne.

Korzystając z okazji, jakkolwiek wysoko oceniam rozprawę doktorską, chciałbym z recenzenckiego obowiązku zwrócić uwagę Autorowi na kilka kwestii. Po pierwsze, rozróżnienie mniejszość narodowa i etniczna jest typowe dla Polski i części państw Europy Środkowo-Wschodniej. I ma ono w dużej mierze charakter formalno-prawny. W literaturze światowej po prostu używa się określenia „ethnic minirity". Po drugie, w badaniach nad tożsamością coraz częściej zwraca się uwagę na dwa różne jej aspekty-wektory: *kim jestem* (*sameness*) i *kim nie jestem* (*distinctiveness*). Ta druga kategoria jest o tyle ważna, że budowanie tożsamości w wielu przypadkach odbywa się głównie niejako w kontrze do tego innego/obcego/wroga. Po trzecie, dyskusyjne jest używanie kategorii Polacy w odniesieniu do wieku XIV. Poprawniej byłoby użyć określenia „ludność polska". Polskość w kategoriach nowoczesnego narodu kształtuje się bowiem dopiero pod koniec XVIII wieku. I jeszcze wówczas rozumiana jest w kategoriach politycznych, a nie etno-kulturowych. Rozumiem jednak, że był to swoisty skrót myślowy. Po czwarte, należy zrezygnować z akapitów rozpoczynających się i kończących na cytacie. Po piąte, zabrakło mi głębszego uzasadnienia dla wyboru powiatu szczycinieckiego. Jak istotne te ziemie były dla rozwoju kultury Mazurów (na tle innych części Mazur)?

A teraz pochwały i pytania. Praca stanowi niezwykle interesującą lekturę. Niewiele prac doktorskich przeczytałem z tak dużym zaciekawieniem. Ponieważ jestem także socjologiem z wykształcenia, duża premia dla Autora za wielki wysiłek przeprowadzenie wywiadów pogłębionych. Każdy, kto zdecydował się na użycie tej metody i techniki badawczej zdaje sobie sprawę z tego, jak wiele czasu i energii to kosztuje, ale też jak wiele satysfakcji daje badaczowi. Kilkanaście niezwykle interesujących zapisów wywiadów zawartych w rozprawie czyni ją niezwykle wartościową i wnoszącą wiele do badań naukowych na temat Mazurów. Sceptyczny jestem natomiast w odniesieniu do wyników badań ilościowych. Istnieje tutaj duże prawdopodobieństwo, że są one niemiarodajne i nie oddają rzeczywistości w takim stopniu jak wyniki przeprowadzonych badań jakościowych.

Z recenzowanej rozprawy dowiadujemy się naprawdę sporo na temat kondycji społeczno-kulturowej współczesnych Mazurów, obserwując proces ich stopniowej asymilacji lub emigracji (do Niemiec). Praca stanowi niezwykle cenny zapis dokonujących się w społeczności mazurskiej procesów asymilacyjnych i adaptacyjnych, ilustruje jednak z drugiej strony walkę o zachowanie swojej odrębności kulturowej i wyznaniowej. W efekcie powstaje dynamiczny obraz stosunków społecznych na terenie powiatu szczycinieckiego.

Przy całym podziwie i szacunku dla wykonanej pracy, chciałbym zaznaczyć kwestie, które można byłoby szerzej omówić w pracy. Są to:

- Problem plebiscytu z 1920 roku – za mało na ten temat! Jak wyglądała sytuacja wśród Mazurów w przededniu plebiscytu. Jak były komentowane jego wyniki? Jaki miały wpływ na ich położenie w państwie niemieckim?
- Jaki był los ludności żydowskiej na tych terenach? Jak wyglądały stosunki Mazurów z Żydami?

— Co z kobietami w 1944/45 roku? Powszechnie wiadomo, że czerwonoarmiści dokonywali masowych gwałtów na kobietach na tych terenach. W jaki sposób zapamiętano ten czas i jaki wpływ miały owe wydarzenia na losy Mazurów po wojnie?

— Co z konfliktami na tle wyznaniowym? (zob. s. 127). W jaki sposób odbywało się wspomniane przez Autora odbieranie kościołów? Co na to miejscowe władze kościelne (rzymsko-katolickie)? Kto inspirował tego rodzaju akcje? Jak kształtowały się stosunki między Kościołem ewangelicko-augsburskim a Kościołem ewangelicko-metodystycznym? Z tego co mi wiadomo zaraz po wojnie metodyści uznając, że to ich Kościół jest spadkobiercą i następcą Kościoła unijnego w Prusach Wschodnich, pozostawali początkowo w napiętych stosunkach z ewangelikami augburskimi.

— Po II wojnie światowej, 31 maja 1950 roku Rozporządzeniem Rady Ministrów Wyższa Szkoła Gospodarstwa Wiejskiego w Cieszynie została połączona z Wyższą Szkołą Gospodarstwa Wiejskiego w Łodzi. Jednocześnie została przeniesiona do Olsztyna, gdzie w jej miejsce utworzono Wyższą Szkołę Rolniczą w Olsztynie. Tym samym do Olsztyna skierowano dość pokaźną grupę nauczycieli ze Śląska Cieszyńskiego, w niemałej części wyznania ewangelickiego, z nadzieją, że będą oni dostatecznie wiarygodni dla sąsiednich Mazurów. I że najlepiej wypełnią misję repolonizacyjną wobec nich będąc współwyznawcami a jednocześnie zadeklarowanymi Polakami. Z jakim skutkiem odbyła się ta misja?

5

7. Uwagi edytorskie

Rozprawa generalnie spełnia wymogi redakcyjne stawiane tego typu opracowaniom naukowym. Nie zgłaszam poważniejszych zastrzeżeń w tym względzie. Można jednak w pracy natknąć się na błędy językowe lub takie kurioza jak: „Ówczesne władze polskie zaczęły podważać trwałość zachodniej granicy Polski" (s. 172). Przed ewentualną publikacją warto rozważyć solidna korektę, nie tylko językową ale i merytoryczną.

8. Konkluzja

Reasumując zgłoszone powyżej uwagi, pragnę stwierdzić, że recenzowany przeze mnie tekst rozprawy doktorskiej p. mgr. Piotra Bilińskiego, stanowi udaną próbę analizy problematyki adaptacji ludności mazurskiej do nowej sytuacji społeczno-politycznej po 1945 roku na ziemi szczycieńskiej. Jest to praca będąca wynikiem pogłębionych studiów i zapewne wytężonej, czasochłonnej pracy. Praca spełnia wymogi stawiane tego typu pracom badawczym stanowiącym podstawę awansu naukowego. Zdecydowanie mieści się w dyscyplinie nauki o polityce i administracji. Jej jakość stanowi bardzo dobry prognostyk przyszłego rozwoju naukowego Kandydata do stopnia naukowego.

W związku z powyższym, **wnoszę o dopuszczenie p. mgr. Piotra Bilińskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego**.

Cieszyn-Warszawa, dnia 27 lipca 2023 roku

prof. dr hab. Radosław Zenderowski

Radosław Zenderowski
ul. Limanowskiego 3 m. 6
PL 43-400 Cieszyn
Tel.: 600.431.170
E-mail: r.zenderowski@uksw.edu.pl

Wydział Społeczno-Ekonomiczny
Instytut Nauk o Polityce i Administracji UKSW
ul. Wóycickiego 1/3 bud. 23
PL 01-938 Warszawa
Tel.: +48 22 569 68 29
E-mail: ip@uksw.edu.pl